

POMEN IN VLOGA (SLOVENSKIH) NAREČIJ DANES

Narečno raznolikost slovenskega jezika lahko brez težav še danes prepoznata tako laik kot strokovnjak. Z močno spremenjenimi družbenimi in političnimi razmerami pa se spreminjata tako pomen in vloga slovenskega jezika v celoti kot pomen in vloga njegovih posameznih zvrsti. V prispevku je nanizanih nekaj avtoričinih misli o tem, zakaj narečna zvrst zadnji dve desetletji v slovenskem jezikovnem prostoru vse bolj prevzema vloge, sicer namenjene knjižnemu jeziku. Med vzroki izpostavlja 1) individualizacijo družbe ob siceršnji globalizaciji; 2) oddaljevanje knjižnega jezika od žive rabe z vse večjo rabo tujega, t. i. globalnega angleškega jezika, kar usmerja nosilce slovenskega jezika k iskanju novih načinov izražanja identitete; 3) jezikovno modo, nastalo s sprejemom narečne zvrsti v medije.

socialne zvrsti, raba narečne zvrsti, identiteta, jezikovna moda

Even today, the diversity of Slovene dialects is easily recognised by both lay people and experts. Alongside greatly altered social and political conditions, both the importance and the role of the Slovene language as a whole and the meaning and role of its varieties are also changing. The article offers a number of the author's thoughts on why dialect has in the last two decades, in areas where Slovene is spoken, increasingly taken on roles normally reserved for the standard language. The author emphasises three reasons for this: 1) the individualisation of society, alongside globalisation; 2) the increasing distance of the standard language from actual use, with the ever greater use of the foreign, i.e. global English, which leads speakers of Slovene to seek new ways of expressing their identity; 3) linguistic "fashion" resulting from the acceptance of dialects in the media.

social varieties, use of dialects, identity, linguistic fashion

0 Slovenski jezik se je že od svojega osamosvajanja od praslovanščine, ki je na tem prostoru že sama bila narečno dvojna, začel narečno cepiti. Številni, tudi zunaj-jezikovni vzroki (Ramovš 1936: 110–117, Logar 1975: 5–8), so to cepitev skozi zgodovino samo še pospeševali in sredi 14. stoletja naj bi nastalo že 8 narečnih osnov (Rigler 2001 (1963)), sedanjih narečnih skupin ali baz, ki pa so bile nekoliko drugačnega obsega, kot ga imajo po današnji Logar-Riglerjevi klasifikaciji slovenskih narečij (1983), pri kateri je bil pri uvrščanju narečij vanje upoštevan sinhroni kriterij, in sicer podoben slušni vtis.

Narečno raznolikost slovenskega jezika lahko brez težav še danes prepoznata tako laik kot strokovnjak. Z močno spremenjenimi družbenimi in političnimi razme-

rami pa se spreminjata tako pomen in vloga slovenskega jezika v celoti kot pomen in vloga njegovih posameznih zvrsti. Pri tem sta pri t. i. socialnih zvrsteh¹ najbolj izpostavljeni relativno enotna knjižna in zelo raznotera narečna zvrst, ki z različno stopnjo približevanja in prepletanja ter prevzemanja od zunaj stvarjata skoraj neobvladljivo število vmesnih (govorjenih) jezikovnih različkov, ki so na taki ali drugačni stopnji vsaj deloma ustaljeni v pokrajinskih (kulturnih) središčih, bolj želja kot stvarnost pa je, da obstaja tudi vseslovenski govornjeni različek, saj ljubljanski oz. osrednji očitno za vse ni sprejemljiv.

1 V nadaljevanju ni moj namen prikazovati in utemeljevati narečno razcepljenost slovenskega jezika, saj so to naredili že drugi – dovolj dobro in dosti prej (I. I. Sreznjevski, B. de Courtenay, F. Ramovš, T. Logar in J. Rigler), ampak nanizati nekaj čisto osebnih misli o tem, zakaj narečna zvrst vse bolj prevzema vloge, sicer namenjene knjižnemu jeziku.

1.1 Poglejmo najprej definiciji ene in druge zvrsti in njune pričakovane vloge. Slovensko strukturalno jezikoslovje (Toporišič, SS 2000: 14–24) uvršča:

– Narečno zvrst jezika (kot ena od neknjižnih nadzvrsti) med t. i. socialne zvrsti, kot 1. govornjeni različek nekega jezika, 2. z ožjo zemljepisno zamejenostjo, 3. katerega nosilci so neizobraženi sloji pretežno kmečkega prebivalstva, ki se ga 4. poslužujejo za vsakodnevno sporazumevanje manjše skupine ljudi v neformalnih govornih položajih, in je 5. funkcijsko zvrstno ne- ali slabo razplasten.

– Knjižna nadzvrst 1. s pisano in govornjeno zvrstjo je prav tako znotraj socialnih zvrsti, 2. je vsenarodna, 3. njeni nosilci so (vsaj srednješolsko) izobraženi prebivalci, 4. uporablja se v različnih javnih govornih položajih (kot jezik kulture, znanosti, umetnosti, politike, šolstva, javnih medijev) in kjer je naslovnikov več (veliko), in je 5. funkcijsko zvrstno veliko bolj razčlenjen. Njegova posebnost je, da je normiran v priročnikih in da se ga moramo vsi (zavestno) naučiti;² ima narodno združevalno in narodnopedstavno vlogo.

2 Z upoštevanjem današnje jezikovne situacije lahko ugotovimo naslednje:

- oži se obseg rabe knjižnega jezika, tako pisanega kot govornjenega,
- na nekaterih območjih se oži obseg rabe drugega skrajnega pola, tj. sistemskih narečnih različkov oz. krajevnih (in mestnih) govorov;
- na njun račun narašča obseg rabe vmesnih, nesistemskih, a zemljepisno bolj ali manj zaznamovanih jezikovnih različkov, ki so s svojo sproščeno izbiro jezikovnih sredstev zelo ekspanzivna, saj se jim ni treba držati nobene norme: ne predpisane (knjižnojezikovne) ne naravne (genetskojezikovne).³

¹ O upravičenosti tega izraza prim. Smole 2004.

² Kar z drugo besedo pomeni, da večini govorcev ni prvi materni jezik.

³ Posledica tega je upad govornjevega jezikovnega znanja, in sicer tako kompetence koda (jezikovnega/-ih sistema/-ov) kot kompetence komunikacije (razlikovanja in izbora oz. rabe enega ali drugega jezikovnega sistema).

K temu dodajmo, da je situacija po slovenskih pokrajinah zelo različna, odvisna od prestižnosti narečne zvrsti v njej.

3 Področja, kjer se knjižni jezik v nekem obsegu zamenjuje z narečnim, so:

- leposlovje vključno z gledališčem, filmom in glasbo,
- javni mediji, prevladujejo govorjeni, in javne prireditve,
- deloma parlament in drugi javni nastopi nosilcev pomembnih političnih funkcij,
- šola (?).

3.1 Veliko prej kot druge umetnostne zvrsti je narečno jezikovno zvrst sprejel film, saj je za razliko od gledališča v naravnem okolju, zlasti pokrajinsko tipičnem, knjižni jezik oz. tudi njegov bolj sproščen govorjeni različek, deloval preveč izumetničeno, še posebej, če je bila pokrajinsko tipična tudi tematika. Narečnega govora kot stilnega sredstva za karikiranje oseb v dramskih delih najbrž ne moremo imeti za pravo ustvarjanje v narečju; enako (še) ne vnosa mestnih govoric, kar je bilo prav tako omejeno na določeno (morda predvsem subverzivno) tematiko. Prava narečna dramatika se je začela tedaj, ko so bila dramska dela napisana ali pa v celoti prevedena v nek narečni govor. Pri glasbi nas preseneča, da so se narečnega jezika prej poslužili v popevkarstvu in kantavtorstvu kot v narodni glasbi, saj naj bili njeni poslušalci prav nosilci narečnih jezikovnih različkov. Umetnost je torej tista, ki se ji dopušča izbiro novih in novih izraznih sredstev, zato ni čudno, da se je ravno v njej narečna zvrst razmahnila najprej.

Posebnost znotraj teh del so zbirke povedk, ki so izhajale v zbirki Glasovi; stopnja ohranjanja narečnosti besedil pa se od avtorja do avtorja razlikuje.

3.2 V javne medije je narečna zvrst (ob pogostejši manj narečni pogovorni) prišla s kontaktnimi oddajami; v vodenje javnih prireditev pa takrat, ko je to postalo neke vrste umetniški dogodek (in voditelji igralci!).

3.3 Med politiki na državnem nivoju so »čisti narečni različki«, tj. krajevni govori, pri javnih nastopih redki, kljub temu pa je njihov zemljepisni izvor pri večini zlahka prepoznaven tako po slušnem vtisu kot zaradi rabe zemljepisno zamejenih posameznih jezikovnih prvin.

3.4 Kakšna je raba jezikovnih različkov pri pouku na različnih nivojih šolanja, vemo bolj iz lastnih izkušenj kot iz raziskav. Pri tem je bolj pomemben učni jezik, se pravi učiteljev izbor jezikovnega različka, kot pa učenčev, saj ima slednji pravico in dolžnost, da se knjižnega jezika do vključno srednje šole še uči. Prav tako ne vemo, v kakšni meri je narečni govor most do usvojitve knjižnega jezika oz. do katere stopnje imajo učenci oba sistema sploh uzaveščena (isto vprašanje si lahko zastavimo tudi za učitelja). Mnenja sem, da je ta neuzaveščenost oz. samo približno znanje narečnega govora krivo za slabše znanje knjižnega jezika in vzrok za prodiranje narečnih jezikovnih prvin v knjižno zvrst oz. za rušenje obeh sistemov – tako knjižnega kot narečnega. Namesto medkodnega preklapljanja (menjave kodov)

prihaja namreč do mešanja obeh zvrsti (mešanja kodov), za kar so boljši pogoji tam, kjer se narečni različek od knjižnega manj razlikuje – to pa daje vtis hitrega izgubljanja narečne zvrsti.

4 Kaj je vzrok in namen zamenjave knjižne zvrsti z narečno?

4.1 Če za filmsko umetnost lahko trdimo, da gre pravzaprav samo za uskladitev izraza in teme, pa mora biti pri drugih zvrsteh razlogov več oz. so ti drugačni. Glede na dejstvo, da se je narečna književnost začela razvijati tam, kjer pravih stikov (npr. šolanja v knjižnem jeziku) ni bilo (Rezija, Benečija, Porabje) oz. da so se ob tem narečni govori še močno razlikovali od knjižnega jezika in je obstajala tudi neka tradicija zapisovanja narečij (npr. Prekmurje), lahko to razumemo kot pisanje v svojem pravem maternem jeziku, ki je za izražanje intimnih doživetij veliko primernejši kot naučeni knjižni jezik – ne glede na stopnjo njegove usvojitve. Ali je ustvarjalce vodil tudi kakšen konkreten namen, je verjetno odvisno od posameznika. Vsekakor pa je bil tudi za mojstre knjižnega jezika (npr. F. Lainšček, M. Vincetič, A. Bržan idr.) očitno to dovolj velik izziv, da so se z njim spopadli.

Avtorji zbirk folklornih pripovedk, ki teh niso poknjiževali, so začutili, da jim samo narečni jezik ohranja njihovo dejansko vrednost oz. da jim je »knjižni jezik pretesna uniforma« (Cvetek 1993: 5).

4.2 Na radio so govorjeni pokrajinski različki prišli preko kontaktnih oddaj z namenom, da te postanejo poslušalcem čim bližje. Čistejši narečni različki so dobili svojo vlogo tudi v radijskih in televizijskih zabavnih oddajah – ali kot predstavitev kulturne dediščine (v katero spada tudi jezik) ali v obliki humornih vložkov. Dokaj pozno, in na komercialni televiziji, je bilo v prepoznavni krajevni govorici uvedeno vodenje celotne, sicer zabavne oddaje; če seveda odštejemo več oddaj, zlasti za mladino, ki so bile vodene prav tako v zemljepisno zaznamovanem jezikovnem različku – ljubljansčini, kar so kot take doživljali predvsem gledalci bolj oddaljenih območij. Novost zadnjega leta pa je bilo narečno povezovalno besedilo prestižne javne prireditve – z nejasnim namenom (moda?, umetniški vtis?).

4.3 Ali imajo politiki z rabo narečnega koda poseben namen – npr. izkazovanje pripadnosti določenemu območju – je brez raziskav težko trditi. Doslej nisem zasledila, da bi kdo uporabljal krajevni govor (tj. čisti narečni različek), kar vsekakor pomeni stopnjo prilagajanja v smeri enotnega jezika, je pa ta stopnja pri posameznikih zelo različna (vprašanje jezikovne (ne)kompetence). Splošen vtis je, da posebnega truda po obvladanju knjižne govorjene različice slovenskega jezika ne kažejo. Spremembo je povzročila predvsem demokratizacija družbe, ki je v politiko pripeljala predstavnike različnih družbenih plasti z različnih območij in s hitrejšim menjavanjem na položajih.

4.4 Eden od namenov (ciljev) šolanja je prav gotovo tudi usvojitev knjižne zvrsti slovenskega jezika, ob tem pa ne bi bilo odveč uzavestiti tudi kraju pripadajoč narečni/mestni govor in opozoriti na najbolj tipične razlikovalnosti do knjižnega

jezika. Ohranjanje jezikovne dediščine (v našem primeru krajevnega govora) kot osnovnega sredstva izražanja duhovne kulture bi moral biti prav tako pozitivno vrednoten cilj kot je ohranjanje materialne in naravne dediščine. Ali je v šolah res tako, je odvisno povsem od posameznikov in ne od šolske strategije na državnem nivoju.

5 Med vzroki za širjenje pomena in vloge narečne zvrsti slovenskega jezika tako vidim naslednje:

– Individualizacija družbe ob siceršnji globalizaciji in oddaljevanje knjižnega jezika od žive rabe z vse večjo rabo tujega, t. i. globalnega angleškega jezika. Oboje usmerja nosilce slovenskega jezika k iskanju novih načinov izražanja identitete – če že ne kar k uporabi zgornjih tendencam – to pa je pravzaprav že star in za Slovence dostikrat edini način: skozi materni jezik. Razlika je le v tem, da je kot taka (po uresničitvi tisočletnega sna, državotvornosti) vse bolj občutena zvrst, s katero smo zrasli, in ne tista, ki se je (bolj ali manj uspešno) učimo.

– Ko ugotavljamo vzroke širjenja pomena in vloge narečne zvrsti slovenskega jezika, se mi zdi, da ne moremo niti mimo mode,⁴ ki je zelo pomembno gibalno dogajanje na več nivojih človekovega bitja in žitja. Če je bila raba narečne zvrsti še do pred kratkim izrazito stvar potrebe, celo nuje, za ohranitev narodnostne identitete, uvajanje te zvrsti v druga okolja pa najprej neke vrste upor proti izgubljanju prepoznavnosti pod pritiskom globalizacijskih procesov, je po presenetljivo dobrih odzivih in sprejemu v medije to postalo moda. Namesto poseganja v tujejezikovne prostore (od nemškega, srbohrvaškega, angleškega) se je trend preusmeril na domača dvorišča in podstrešja, da bi izbrskal že skoraj zavržena in rahlo zaprašena izrazna sredstva – in te iskalce zakladov dobesedno presenetil spričo takega bogastva. Kot gobe po dežju so se začeli pojavljati pripovedovalci zgodb različnih vsebin v bolj ali manj – zlasti leksično – arhaiziranem narečnem govoru ali celo v nekem »kulturnem« narečju, ki so ga za svojega lahko sprejeli v širšem območju. Kar je bila še nedavno sramota, je postalo vrednota! Zdaj so se skorajda manj vredni počutijo tisti, ki iz različnih razlogov svoje krajevno prepoznavne govorce nimajo (ne morejo slediti modi!).

Morda lahko skozi tak pogled razumemo vse večje prodiranje narečne zvrsti tudi v javno rabo.

6 Kakšen je sprejem takega stanja? Zdi se, da je odnos do širjenja pomena in vloge narečne zvrsti slovenskega jezika izrazito dvojen:

– pozitiven – predvsem s strani aktivnih govorcev kakega od krajevnih govorov in iz družin, ki so rabo narečne zvrsti opustile v zadnjih dveh generacijah, ter nekaterih ljubiteljev »starožitnosti«,

⁴ O modi in jezikovnem snobizmu na Hrvaškem in Poljskem prim. prispevke Barbare Kryžan Stanojević, npr. 2002.

– negativen – prevladuje predvsem pri meščanih, izraziteje pri Ljubljančanih (ugotovitve niso podprte z raziskavo), in pri tistih ljudeh, ki so morale svoje morebitne narečne značilnosti odpraviti zaradi službenega položaja (npr. učitelji, javni uslužbenci ipd.).⁵

7 Zaključek. Šestnajst let po osamosvojitvi Slovenije je morda še prezgodaj, da bi slovenski narečni zvrsti lahko pripisali spremenjen status, zato ostajamo pri pomenu in vlogi, za katera pa lahko trdimo, da sta se spremenila, se še spreminjata, nista pa se še ustalila. Po mojem mnenju ni bojazni, da bo narečna zvrst izginila, tj. prešla iz rabe: če bo do tega prišlo, bo z njo pokopan tudi slovenski knjižni jezik – glava na mrtvem telesu lahko životari le kratek čas. In kaj bo potem s slovenstvom?

Literatura

- CVETEK, Marija, 1993: *Naš voča so včas zapodval: bohinske pravljajce*. Ljubljana: Kmečki glas.
- KRYŽAN STANOJEVIĆ, Barbara, 2002: *Moda i jezični snobizam. Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 9. do 11. studenoga 2000*. Gl. ur. D. Stolac. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta. 207–215.
- LOGAR, Tine (ur.), 1975: *Slovenska narečja. Besedila*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Karta slovenskih narečij*, 1983. Priredila T. Logar in J. Rigler na osnovi Ramovševe dialektološke karte slovenskega jezika, novejših raziskav in gradiva Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU, svetovalec za narodnostno mejo: V. Klemenčič. Izdelal Geodetski zavod SRS, kartografski oddelek. Merilo 1: 350.000. Ljubljana: Univerzum. [Stenski zemljevid.]

⁵ Svojevrstno osvetlitev trenutnega stanja v (delu) javnosti predstavlja novinarsko vprašanje (Milan Vogel, časopis Delo) v intervjuju z avtorico ob predsedovanju simpoziju Obdobja 26 (Smole 2007) in njen odgovor, kasneje uredniško (zelo) skrajšan (do znaka //): M. Vogel: Včasih je veljalo, da se mora vsaj v medijih uporabljati zborni jezik ali vsaj višjo obliko pogovornega jezika, danes pa lahko vsakdo »tolče« svoje narečje. To je vsekakor dobro za ohranjanje narečij, kaj pa za knjižni jezik? V. Smole: Ste me morda želeli vprašati, ali se mi ne zdi, da narečja ogrožajo knjižni jezik? Ne bi me presenetili, to misel sem že slišala, prebrala. Takoj pa lahko rečem, da je to neumnost. // A naj odgovorim na vaše vprašanje tako, kot ste ga postavili. Ali je prodor narečne zvrsti v govorne položaje, »rezervirane« za zborni ali govornjeni knjižni jezik, res v prid ohranjanju narečij, po moje drži toliko, kolikor jim s tem dviguje status: nihče svojega narečnega govora zaradi tega ne bo znal bolje, morda pa ga bo začel bolj ceniti. Raba narečij v medijih sčasoma pripomore tudi k boljšemu razumevanju govorcev različnih narečij med seboj, kar imam tudi za pozitivno. Knjižnemu jeziku pa to »škodi« samo toliko, kolikor mu krči njegov življenjski prostor. Zvrsti, ki so jasno prepoznavne kot narečne, na knjižni jezik nimajo kaj velikega vpliva, saj gre za zavestno preklapljanje iz kod v kod. To pa ne morem trditi za tiste oblike neknjižnega pogovornega jezika, še zlasti za osrednjeslovenske, ki so knjižnemu jeziku blizu, pa vendarle to niso: če k temu prištejemo še vse manj truda v šolah, da bi učenci usvojili knjižni jezik kot sistem, ki ima neko zgodovinsko zaledje (drugače rečeno: da bi se naučili slovnice in zgodovine jezika), je povsem razumljivo, da kljub višanju izobrazbe prebivalstva znanje slovenskega knjižnega jezika vse bolj upada. Ne pozabimo, da se moramo knjižnega jezika vsi učiti, čeprav smo »rojeni govorniki« slovenščine – slovenščina ni samo njen knjižni jezik, pač pa vključuje vse njene pojavne oblike. Slovenski knjižni jezik torej ni ogrožen od narečij, ampak od našega odnosa do njega, od naše nepripravljenosti (morda tudi ne nuje), da se ga zares naučimo.

- RAMOVŠ, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademsko založba.
- RIGLER, Jakob, 2001: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (1963). V: Jakob Rigler: *Zbrani spisi 1: Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*. Ur. V. Smole. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 13–57.
- SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 321–330.
- SMOLE, Vera, 2007: Industrializacija ni »stopila« narečij: 26. mednarodni simpozij Obdobja. *Delo* (14. 11.). 16.